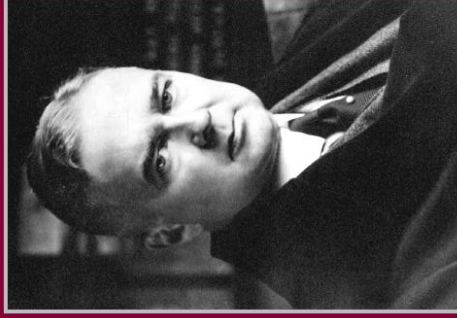

De Leidse Universiteit in aanloop
naar de Tweede Wereldoorlog

Uitgave ter gelegenheid van het
tiende Barge Forum

ISBN: 978-90-78943-01-3

De Leidse Universiteit in aanloop naar de Tweede Wereldoorlog

Uitgave ter gelegenheid van het tiende
Barge Forum

De Leidse Universiteit in aanloop naar de Tweede Wereldoorlog
Uitgave ter gelegenheid van het tiende Barge Forum
Maat, G.J.R., Barge, F.A.J. en Otterspeer, W.

Barge's Anthropologica Nr. 12
Leiden, 2007
ISBN: 978-90-78943-01-3

Uitgegeven door Barge's Anthropologica, Leids Universitair Medisch
Centrum, Postbus 9600, 2300 RC Leiden, Nederland
Gedrukt door GrafiMedia, Leiden

*All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted,
in any form or by any means, without written permission of the publisher*

Foto cover: Professor J.A.J. Barge in toga, 1937

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt door de Stichting ter Financiering van
Barge's Anthropologica

Inhoudsopgave

1. Inleiding door prof. dr. G.J.R. Maat, Barge's Anthropologica,
Leids Universitair Medisch Centrum: De betekenis van het tiende
Barge Forum 5
2. Voordracht door de heer F.A.J. Barge, bestuur Barge's
Anthropologica: Barge: Nog altijd actueel 9
3. Voordracht door prof. dr. W. Otterspeer, faculteit Letteren,
Universiteit Leiden: Zwaar weer aan de horizon 13

Het 'oude' Anatomisch Laboratorium aan de Wassenaarseweg 62 te Leiden (Foto: J. Lens; 2001).

De betekenis van het tiende Barge Forum

Prof. dr. G.J.R. Maat

Met veel plezier hebben de betrokken auteurs bijgedragen aan de totstandkoming van deze bijzondere uitgave van de publicatiereeks Barge's Anthropologica. De eerste aflevering van deze reeks dateert van 1998. Voor u ligt inmiddels nummer twaalf. De serie werd indertijd opgezet om Leidse wetenschappelijke bijdragen op het gebied van de fysische antropologie te doen verschijnen, die niet geschikt waren voor publicatie in reguliere wetenschappelijke tijdschriften of boeken, maar die toch van belang werden geacht vanwege hun uniciteit. Hierbij werd in de eerste plaats gedacht aan het vastleggen van gedetailleerde onderzoeksgegevens, die door hun rapportvorm niet elders 'geplaatst' konden worden, maar die van waarde waren om toekomstige onderzoeksresultaten aan te spiegelen. Ook technische handleidingen en expeditieverslagen werden in de loop der tijd in de reeks opgenomen. Een lijst met de titels van de voorgaande uitgaven vindt u achterin.

Deze Barge's Anthropologica is een jubileumuitgave vanwege het tiende Barge Forum, dat op zaterdag 8 juli 2006 voor het laatst in de fraaie collegezaal van het 'oude' Anatomisch Laboratorium aan de Wassenaarseweg 62 in Leiden werd gehouden. In dat jaar verhuisde het laboratorium naar de nabijgelegen nieuwbouw aan de Einthovenweg 20. Het Barge Forum vormt sinds 1996 jaarlijks de afsluiting van de zogenaamde zomercursus 'Inleiding tot de Fysische Antropologie' voor studenten en andere belangstellenden. Tijdens het forum wordt, na een voordracht van een genodigde spreker, een maatschappelijk relevant aspect van het vakgebied fysische antropologie in het openbaar besproken. Deze maal werden daartoe twee sprekers uitgenodigd: de heer Frederick A.J.

Barge, kleinzoon van professor Joannes A.J. Barge, hoogleraar anatomie van 1919 tot 1949 en tevens bouwheer van het laboratorium aan de Wassenaarseweg, en professor Willem Otterspeer, hoogleraar universiteitsgeschiedenis van de Universiteit Leiden. De sprekers was gevraagd de positie van de universiteit in de aanloopperiode naar de tweede wereldoorlog te belichten. Zij hebben dat met verve gedaan. De schriftelijke weergave van hun betoog vindt u in dit boekje.

In dit stukje vooroorlogse geschiedenis is vooral de maatschappelijk-ethische rol van professor Barge interessant. Eerder werd die rol al voor het voetlicht gebracht door J. Hendrikse en professor W. Heijmans in hun publicatie getiteld *De 'rassencolleges' van Barge* in het Leidse Jaarboekje van 1995. Hierin verhalen zij over de serie colleges, die professor Barge tijdens het eerste trimester van het academiejaar 1940-1941 gaf voor geneeskunde studenten. Het afsluitende college daarvan viel samen met de protestrede van professor mr. R.P. Cleveringa op 26 november 1940, en droeg bij aan de start van de Leidse studentenstaking tegen de bezetter. Opmerkelijk is, zo blijkt uit de oratie *Opsporing verzocht, 'De natuurlijke Geschiedenis van den Mensch'* van de schrijver dezes uit 2003, dat al vijf jaren vóór deze gebeurtenis professor Barge in het openbaar het opkomende racisme verwierp in een speciaal daaraan gewijde voordracht voor de Koninklijke Maatschappij voor Natuurkunde 'Diligentia' te 's-Gravenhage. Deze voordracht was getiteld *Het Rassenvraagstuk in Europa*. Hierin werd met kracht elk politiek misbruik van wetenschappelijk onderzoek naar de diversiteit van de mens verworpen. In het nu voorliggende boekje worden professor Barge en de Leidse Universiteit in hun aanloop naar de tweede wereldoorlog opnieuw bezien, nu door de bril van de familie Barge en door die van de academie historicus.

Dat recht maar gedaan mag worden.

Literatuur

Barge, J.A.J. *Het rassenvraagstuk in Europa*. Voordracht, gehouden in de Maatschappij 'Diligentia' te 's-Gravenhage. 's-Gravenhage, pp. 9, 1935.

Hendrikse, J. en Hijmans, W. *De 'rassencolleges' van Barge*. Leids jaarboekje, Leiden, 1995.

Maat, G.J.R. *Opsporing gezocht. 'De natuurlijke geschiedenis van de mensch'*. Oratie. Universiteit Leiden, Leiden, pp. 12, 2003.

Het 'oude' Anatomisch Laboratorium aan de Wassenaarseweg 62 te Leiden in aanbouw, 1922.

Barge: Nog altijd actueel

F.A.J. Barge

Dames en heren,

Wat is het toch heerlijk om nog een jaartje in deze historische zaal te mogen zijn. Op 2 oktober 1923 werd het Anatomisch Laboratorium door mijn grootvader, Professor Barge, officieel geopend. Bij zijn openingstoespraak zei hij onder andere het volgende:

“Het leven van individu en gemeenschap is rijk aan ogenblikken, waarin alleen de aandacht voor het verleden de volle waardering brengt van wat het heden biedt. Zo is, telkens als wij van vooruitgang spreken, in dit oordeel de kennis van het verleden verondersteld en daarbij tevens de juistheid van dit oordeel van de grondigheid van die kennis afhankelijk”.

Bij de opening van het nieuwe gebouw zijn dit woorden die herhaald kunnen worden. Het Anatomisch Laboratorium heeft een rijke historie en de thans gerealiseerde vooruitgang door Professor Maat en de zijnen is stevig verankerd op de vruchtbare werken uit het verleden. Op deze plek wil ik nog eens mijn grote bewondering uitspreken voor het team van Professor Maat, dat op een onnavolgbare wijze een vervolg heeft gegeven aan het werk van mijn grootvader. Die ik mij wat dat betreft niet anders voorstel als goedkeurend knikkend vanuit de hemel.

In de afgelopen jaren hebben we veel vakkundige lezingen gehad die nauw aansloten bij het werk van het Anatomisch Laboratorium. Vandaag staan we meer stil bij het belang van de ethiek. “Barge en de dertiger jaren”. Zoals we nu allemaal weten zijn de dertiger jaren de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog geweest en was er een tijdsgeest van onvrede,

armoede en protest. Die armoede bleef niet alleen beperkt tot Amerika met zijn grote Beurs Krach, maar ook in de Europese landen was er grote armoede en werkloosheid. Hier in Leiden waren heel veel mannen in die periode werkloos en werden salarissen verlaagd. Zoals dat zo vaak is in een periode van economische tegenspoed, zoekt de mens een uitweg en ook een zondebok. Koppelen we dit aan een gebrek aan politiek leiderschap dan ontstaat er een gevaarlijke situatie. Het gevolg is ons nu allemaal bekend. Sommigen van u hebben het bewust meegemaakt, anderen hebben het uit de geschiedenisboeken geleerd. Het politieke gekonkel in Duitsland en de zwakke internationale politieke weerstand gaven Hitler de ruimte om het leiderschap op te eisen. Met zijn economische plannen wist hij de werkloosheid snel in te dammen en van de Joden had hij een zondebok gemaakt. De voedingsbodem in de ontevreden maatschappij was groot en de ethiek maakte plaats voor de vooruitgang.

Hoe werd dit allemaal beleefd door Professor Barge? Tijdens de Eerste Wereldoorlog was hij als medicus actief in het Nederlandse leger. Alhoewel Nederland in die periode neutraal was, heeft hij de vernietigende kracht van de oorlog wel degelijk gezien. Met zijn schoonvader besprak hij de ontwikkelingen in de dertiger jaren. Zijn schoonvader zei op diens sterfbed in 1934: “Jullie zullen nog wat meemaken”. En daar heeft hij gelijk in gehad. Thuis in huize Barge was er radio en het nieuws werd intensief gevolgd. Het defetistische gedrag van Chamberlain was hem een doorn in het oog.

Behalve een pure vakspecialist was Professor Barge ook maatschappelijk betrokken. Hij was in juli 1937 Rector Magnificus van de Rijksuniversiteit Leiden geworden. Zoals hij dat met al zijn taken deed, zo ook met dit ambt. Een enkel voorbeeld mag dit verduidelijken. In die periode groeide het nationaal socialisme uit tot een actieve politieke beweging. De erkenning van de nationaal socialistische beweging maakte

de studenten van die politieke overtuiging steeds luidruchtiger en vaak onbesuisd in hun optreden. Er werd gebruik gemaakt van kwetsende en discriminerende propaganda. Zolang deze propaganda niet binnen de universiteit werd ontwikkeld en verspreid kon de Rector Magnificus weinig doen, ondanks zijn grote weerzin tegen die praktijken. Anders werd het, toen de studenten in de universiteit hun politieke overtuigingen gingen uitdragen door onder andere pamfletten uit te delen. Nu kwam de neutraliteit van de universiteit in gedrang. Eindelijk kon Professor Barge het groeiende gevaar aanpakken. Met de volgende tekst maakte hij iedereen duidelijk dat een dergelijk gedrag in de toekomst niet getolereerd zou worden.

“Krachtens artikel 116 van de wet op het Hoger Onderwijs belast met het handhaven van de tucht onder de studenten, zie ik mij genoodzaakt er op te wijzen, dat dergelijke uitingen de sfeer van onze Academie vergiftigen en volkomen ontoelaatbaar zijn. Ik waarschuw daarom alle studenten, dat ik in geval van herhaling van deze politieke propaganda binnen de universiteit, ten behoeve van welke partij ook, zal gebruik maken van alle tuchtmiddelen, die mij ten dienste staan en dat ik beledigingen aan het adres van enige groep van onze bevolking onverbiddeijk zal brengen voor de strafrechter”.

Dit schrijft hij in maart 1938. De inhoud spreekt voor zich en ook de ongeschreven tussen de regels liggende bedoelingen zijn iedereen duidelijk. Hieruit spreekt ook zijn ethische bewustzijn dat ieder mens gelijk is ongeacht diens ras of herkomst.

Het is Professor Barge duidelijk dat het dreigende gevaar aan iedereen duidelijk gemaakt moet worden. De vraag is natuurlijk op welke wijze hij hieraan het beste een bijdrage kan leveren. Hij is ook al politiek actief. Sinds september 1937 is hij lid van de Eerste Kamer. In 1939 wordt hij door

de kabinetsformateur Colijn gevraagd om tot het kabinet toe te treden voor de portefeuille van onderwijs. Het is niet geheel duidelijk wat de redenen voor de Professor waren om hieraan geen gevolg te geven. Nu bijna 70 jaar later lijkt het mij te passen in zijn overwegingen hoe het beste toegevoegde waarde te kunnen leveren. Professor Barge was geen politicus in hart en nieren. Hij was een echte vakspecialist met een groot ethisch verantwoordelijkheidsgevoel. Verder was hij geen mens die graag op de voorgrond trad. Ieder optreden moet functioneel zijn en niet ter meerdere eer en glorie van hem zelf.

Dat hij zijn toegevoegde waarde geleverd heeft, moge duidelijk zijn uit onder andere zijn Rassencolleges. Hierin heeft hij getracht de absurditeit van de Duitse propaganda academisch duidelijk te maken. Het arische ras bestaat niet. Voorwaar een gevaarlijke opmerking in die periode. Maar hij was zich daarvan bewust en heeft de gevolgen moedig gedragen. Na een periode van gevangenschap in St. Michielsgestel in 1942 en vervolgens onderduiken in Bussum, is hij niet meer zo krachtig als voorheen.

In veel van zijn toespraken komt zijn rechtschapenheid en ethische overtuiging dat ieder mens gelijk is sterk naar voren. Het zijn die normen en waarden die vandaag de dag nog steeds van toepassing zijn. Of hij wat dat betreft ook goedkeurend knikkend vanachter een wolk in de hemel toekijkt durf ik te betwijfelen.

Ter afsluiting wil ik de kinderen van Professor Barge, mijn Ooms en Tantes en vader en moeder, danken voor het overbrengen van de normen en waarden op de volgende generaties. Ook wil ik Professor Hijmans in het bijzonder en de anderen van het eerste uur van Barge's Anthropologica danken voor het levend houden van een zeer bijzonder gedachtegoed.

Dank u.

Zwaar weer aan de horizon

Barge en de universitaire gedachte in de roerige dertiger jaren

Prof. dr. W. Otterspeer

In *Propria Cures*, jaargang 1933, kan men een aankondiging aantreffen van een lezing die de Duitse hoogleraar Günther in Amsterdam zou geven. Deze Hans Günther, schrijver van het boek *Rassenkunde des deutschen Volkes*, had, aldus de aankondiger, ‘breede kringen van de enorme betekenis der rassenkunde overtuigd... Zeker, maatregelen moeten genomen worden ... en snel. De kwaliteit, niet de quantiteit van den menschheid moet verhoogd worden... Günther geeft den weg aan, dien wij moeten volgen.’ Dergelijke geluiden waren, het moet er meteen worden bijgezegd, slechts incidenteel te vernemen. Slechts een klein deel van de studenten, in Amsterdam en elders, voelde zich erdoor aangesproken. Het overgrote deel van de studentenbevolking was namelijk eenvoudigweg niet geïnteresseerd. Er werd wel geflirt met het fascisme. Ook uit *Propria Cures* is de uitlating: ‘De student wil romantiek, daarom voelt hij voor het fascisme.’ Maar er werd ook geflirt met wereldvrede en socialisme, zielsverhuizing en de grootnederlandse gedachte.

Aan politiek doen was in die tijd voor de student eigenlijk *not done*. Toen Wiardi Beckman in het corpsblad *Virtus Concordia Fides* van 27 mei 1926 zijn medestudenten opriep zich meer voor de politiek, meer voor de sociale onrechtvaardigheid en het oorlogsgevaar te interesseren, kreeg hij een lawine ingezonden brieven over zich heen, die een pleidooi voor ondeskundigheid hielden. Corpspolitik was toegestaan, maar voor het overige gold: schoenmaker, hou je bij je leest. ‘We hadden aristocraten en democraten, conservatieven en nieuwlichters,’ herinnerde een Amsterdamse student uit de jaren dertig zich, ‘maar als we samen op stap waren, vergaten we alle arbeiders, en boomden als vanouds over de Tachtigers en Lombroso.’

De grens van de aanhankelijkheid aan met name het fascistisch of nationaal-socialistisch gedachtegoed werd met grote scherpste getrokken door een Leidse student in de *Studenten Almanak* van 1934. De schrijver geeft daarin weer hoe hij onder de betovering van het nationaal-socialisme vandaan kwam: ‘De nekslag werd hem (de Führer) tenslotte toegebracht door iemand, die een bolhoed placht te dragen en dus verzekerde dat Hitler geen heer was, omdat hij een spuuglok had. Want al begrepen we geen van allen wat het heer-zijn ertoe deed en de spreker zelf misschien evenmin, desondanks waren we ervan overtuigd, dat dit een afdoend bewijs was voor de ongeschiktheid van de volksleider, en gaven hem weinig tijd meer om de man van den dag te zijn.’

Voor andere geluiden kunnen we terecht bij een ingezonden mededeling in het *Leidsch Universiteitsblad* van 29 mei 1936. Zij is van de hand van vijf studenten, die wij allemaal nog wel van later faam kennen, A.E. Cohen, A.H. Heering, C.C. van Rappard, L. Bosch van Rosenthal en F. Wensinck. Deze studenten hadden een van de conferenties bijgewoond die de VCSB, de Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond, jaarlijks te Woudschoten organiseerde onder de generieke titel van Volkseenheid-conferentie. Dit jaar, eind februari, was het thema het universiteitsvraagstuk. De vijf studenten hadden er een onmiskenbare onvrede geconstateerd en die onvrede meenden zij het best te kunnen omschrijven als het tekort van de specialistische vakstudie. De studie concentreerde zich op een vak, op een wetenschap, maar bood weinig of geen houvast voor het persoonlijk leven. De studenten waren best bereid de hand in eigen boezem te steken, de manier waarop gestudeerd werd, vaak voor de titel of voor de baan, deugde evenmin, maar de mogelijkheid om te studeren zoals het zou moeten werd evenmin geboden. Het contact tussen wetenschap en leven scheen verbroken. ‘Welke student,’ vroegen de vijf zich af, ‘heeft voor zijn innerlijke vorming genoeg aan de vakwetenschap, hoe ruim ook opgevat? Hebben wij niet, integendeel voor alles behoefte aan een helder inzicht in de geestelijke achtergrond van levensproblemen?’

En onder professoren? Ook die moesten veelal weinig van politiek hebben. De Leidse rector van 1919, P.C.T. van der Hoeven, vertelt een aardige anekdote met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog. Toen de oorlog al veertien dagen woedde, keerde een van zijn collega's, nog steeds geheel in onwetendheid verkerend, uit Zwitserland terug. Aan de grens werd hij voor een spion gehouden, omdat, zo vertelt Van der Hoeven, 'men zelfs van een Leidsche geleerde een dergelijke verstrooidheid onmogelijk achtte, en aldus kwade trouw aannam.' Deze onpolitieke instelling was voor Van der Hoeven echter onderdeel van een principieel apolitieke houding. 'De universiteit heeft, hoe dikwijls ook aangezocht ... geen partij gekozen,' zo zei hij. 'Terecht, want de wetenschap oordeelt niet, waar men het zwaard laat beslissen.'

In deze apolitieke houding konden veel van zijn collega's zich vinden. Waar de Duitse en bijgevolg de Franse en Engelse professoren zich met overgave achter de oorlogsinspanning stelden, daar versholten de Nederlandse geleerden zich graag achter de klassieke wijsheid waarnaar Van der Hoeven verwijst – *inter arma silent musae*. 'Politiek blijve van onze samenkomsten verre,' riep J.W. Muller uit op het tiende Nederlandsche Filologen-Congres van 1922. Een econoom noemde zich een 'spectateur impassible', een jurist 'een onttrokken beschrijver van wat geldend recht is.' Op afstand wilde men staan, de *Pathos der Distanz* huldigde men, het was niet het werk van de historicus, zei Huizinga, 'om als Demosthenes in den storm te spreken.'

Ik wil in deze brochure wat nader met u ingaan op de positie van de academicus in het intellectuele debat in de jaren dertig. Ik doe dat aan de hand van Barge, omdat Barge in menig opzicht representatief is voor dit debat. Hij was dit voor de manier waarop het gevoerd werd en voor de rol die men daarbij voor de universiteit zag weggelegd. Ik ga daartoe uitgebreid in op de meer algemene culturele en wetenschappelijke opvattingen van Barge en van die van zijn collega's. En ik zet dit alles af tegen de veel

breder achtergrond van het academische en culturele landschap, zoals dat Barge en Leiden en zelfs Nederland omgaf.

Achtergrond

Voor die veel bredere setting moeten we het oog richten op Duitsland, het land dat in de loop van de negentiende eeuw een dominante invloed kreeg op Nederland en vooral op de Nederlandse wetenschap. Die Duitse academische wereld maakte aan het begin van de twintigste eeuw een moeilijke periode door. In de negentiende eeuw hadden de sociale status en het maatschappelijke krediet van de Duitse professor hun weerga niet gekend. Deze hoogste trede van het *Bildungsbürgertum* werd met het hof geassocieerd, de Duitse professoren zagen zichzelf als een spirituele adel, als de geestelijke wetgevers van het volk. Het menselijk leven was in hun ogen een voortdurend proces van vorming en de universiteit was daarin het essentiële instituut, klooster van kennis, graalburcht van geleerdheid. Die universiteit fourneerde dan ook geen praktische kennis, maar *Bildung*, zij zag toe op de vorming van de totale persoonlijkheid. Niet één van de faculteiten vormde de kern ervan, maar de denkbeeldige *artes*, de oude filosofische faculteit, de literaire propedeuse uit de middeleeuwen.

In al die opvattingen hadden ze hun tijd niet mee. Door massificatie en industrialisatie ging het aanzien van academici sterk achteruit en werd de universiteit langzaam maar zeker omgevormd tot een verzameling specialisten, die toepasbaar onderzoek deden en onderwijs gaven aan broodstudenten. De Duitse professoren reageerden als een beklemde elite. Niets was meer het oude, niets was meer goed. Ze fulmineerden tegen het geestdodend positivisme, tegen de stijlloze democratie. Ze keerden zich tegen wat zij zagen als de knechting van de universiteit en beklagden zich over de crisis van de hele westerse cultuur. Van deze gedachten maakte Oswald Spengler met zijn bestseller *Der Untergang des Abendlandes* de invloedrijke woordvoerder.

Gevangen in hun professorale frustratie bleek het uiterst moeilijk afstand te bewaren ten opzichte van de meer volkse reactie van het fascisme. De Duitse professoren waren over het algemeen geen fascistten, zegt Fritz Ringer in een boeiende studie over deze geleerden, *The Decline of the German Mandarins*, maar het was wel erg moeilijk het verschil in hun eigen vocabulaire te omschrijven. Helmut Spranger bijvoorbeeld was er in 1932 op tegen dat er opgetreden werd tegen nationaal-socialistische studenten, omdat hij, zo zei hij later, ‘de nationale beweging onder de studenten nog steeds in wezen oprecht achtte, alleen ongedisciplineerd in haar vorm.’ Dat was de archetypische reactie van een Duitse academicus in die tijd en het hele verhaal van de reactie van de Duitse geleerden op het nationaal-socialisme ligt in dat ene zinnetje vervat: ‘in wezen oprecht, alleen wat ongedisciplineerd.’

Het opmerkelijke is nu dat de Nederlandse samenleving vanaf het eind van de negentiende eeuw een ontwikkeling doormaakte die in menig opzicht vergelijkbaar is met die in het dominante buurland en dat de reactie erop van de intellectuele elite ook veel vergelijkbaars laat zien. Ook hier bestond een zelfbewust *Bildungsbürgertum* dat zich het geweten van de natie waande. Men was geen gewoon hoogleraar in de rechten maar had zijn leven ‘gesteld in dienst der gerechtigheid’, men was geen gewoon hoogleraar economie maar verspreider van licht, men was geen eenvoudig filoloog maar leidde op in ‘de wetenschap der nationaliteit’. Men betoonde zich in het geheel niet verbaasd als elders een professor in de filologie President werd. A.J. de Sopper, de Leidse hoogleraar in de filosofie en opvolger van Bolland, zei met recht: ‘Het ideaal is thans voor velen: de professor. Het leven wordt reeds geruimen tijd beheerscht door den cultus der geleerden. Hun woord heeft gezag, hun beslissing legt gewicht in de schaal, ook in kwesties die buiten het terrein hunner speciale studie liggen.’

Dat mocht zo zijn, de professor zelf ervoer vaak juist afkalving van zijn gezag en afname van het gewicht dat hij in de schaal legde, ook in zaken van zijn specialiteit. Ten grondslag daaraan lag precies dezelfde

ontwikkeling die de Duitse frustraties had gaande gemaakt. Ook hier bracht een snel groeiende economie een wezenlijke verandering, een proces waarbij de klassiek geschoolde elite de macht uit handen moest geven en waar democratische tendensen de vrees voor het gepeupel aanwakkerden. Voor het eerst leerde Nederland, dat in vergelijking met de omringende landen, een rimpelloze negentiende eeuw achter de rug had, stakingen kennen en politieke acties.

De burgerlijke elite verloor niet alleen haar oude macht, ze verloor ook haar oude aanzien. Dat aanzien was gebaseerd op het klassieke fundament van de studie en van de algemene persoonlijke vorming van de universiteit. Aan beide werd een termijn gesteld. Het verval van de klassieke propedeuse leidde, zo dacht men, tot een aanzwellende stroom van studenten en een onmiskenbare verlaging van het geestelijk peil van de afgestudeerden. ‘Steeds talrijker worden in de gelederen der advocaten, medici, leeraren, predikanten etc., de personen met een volkomen gebrek aan uiterlijke en innerlijke beschaving, met slechte manieren, platte uitspraak en een zeer vulgaire levensopvatting en beoordeeling van hun beroep, personen, die er vaak cynisch voor uitkomen, dat voor hen de wetenschap alleen het middel is om een aangename en voordeelige positie in de maatschappij te veroveren. Zoo vormt zich meer en meer een intellectueel proletariaat, waarvan vele leden door ander werk aan de samenleving veel groter diensten hadden kunnen bewijzen; zij verdringen elkaar voor de baantjes en bereiken toch veelal niet meer dan een miserabele sociale positie.’ Aldus de classicus Ovink en hij leidde een koor van klagers dat jemieerde over de slechte vooropleiding van de studenten, en over broodstudie en overproductie van academici, geluiden die de hele jaren dertig door van alle kansels van universiteiten klonken.

Het was slechts onderdeel van een hardnekkig cultuurpessimisme dat in het bekende boek van Huizinga, *In de schaduwen van morgen*, zijn bekendste uitdrukking kreeg, maar dat aan alle universiteiten en vanuit alle faculteiten haar vertegenwoordigers kende. Om ons tot Leiden te beperken,

Tendeloo bijvoorbeeld, de medicus, constateerde een toenemende verwarring en verwildering op allerlei gebied van geestelijk leven. ‘De geest werd hoe langer hoe leger en verwarder, men zocht vulling, althans afleiding, gemoedsbewegingen, “belevingen” in bioscoop en opwindende holle lectuur, sigaretten, ook afleiding in genotmiddelen van voorheen niet getelde of zelfs gesmade beschavingen, zooals jazz-dansen, scherp rythme stellend boven de zéér armzalige eentonige melodieën en harmonieën om er niet ergers van te zeggen, en dat alles zonder maat of beperking.’

Het meest apocalyptisch was Van Holk, de theoloog, met zijn boek *De Heilige Wake* uit 1926. Daarin heet het dat de moderne mens kernloos was, stijlloos, ‘grillig op een ondertoon van grauw’. ‘Onder de rusteloze beweeglijkheid, variabiliteit, en individualistische verbijzondering aan de oppervlakte,’ zo wist Van Holk, ‘is altijd hetzelfde grauwe fond, de eentonige eigenzinnigheid van een half cerebraal, half sensueel, losgeslagen menschzijn. Dit uit zich zoo goed in de schelkleurige wanden en plafonds van een behoorlijk modern café, als in de conversatie die er gevoerd wordt; het schreit door de troosteloze leegheid onzer romantische literatuur evenzeer als het raast in het eindeloos varieerend en eindeloos eentonige stadsrumoer. Het is een der honendste paradoxen van ons levensbeeld, dat dit krankzinnig verbruik van vertoon en reclame, jazz en film en stadion en beurslawaaï, tenslotte altijd weer tot resultaat heeft de grauwe leegheid der ziel.’ Voor Van Holk was de moderne wereld ‘doodelijk vulgair’. ‘Er steekt in de typisch moderne levenswaarden: welvaart, vooruitgang, expansie, technisch vernuft, te veel hebzucht om te kunnen opvoeden tot een grooten levensstijl.’

We hebben dus in Nederland dezelfde hoge opvatting van vorming en wetenschap, we hebben er dezelfde niet geringe eigendunk van de positie van de geleerde, we hebben dezelfde frustraties en hetzelfde cultuurpessimisme. Maar we hebben geen massale afhankelijkheid aan fascistisch of nationaal-socialistisch gedachtegoed of vergoelijking van uitingen daarvan als racisme. Wat dat laatste betreft is een anekdote, verteld

door de Leidse medicus Van Calcar illustratief. Op 28 januari 1921 gaf de bekende Franse fysioloog en nobelprijswinnaar Charles Richet een lezing in het Leidse grootauditorium. Hij ging daarin hoofdzakelijk in op de vergelijking van de voortplanting bij mens. Het kwam erop neer dat Richet een fokprogramma als bij dieren ook voor mensen wilde en naar analogie van honderassen aan rasverbetering en rasveredeling wilde doen. Het enige ras dat voor veredeling geschikt zou zijn, was het blanke. Slaat u eens een encyclopedie op, ried hij zijn Leidse gehoor, en ga eens na welke geestelijke producten door mensen voortgebracht, van negers afkomstig zijn. De conclusie luidde, aldus Van Calcar: ‘Een minderwaardig ras, dat men dient te isoleren.’

Van Calcar geeft ook de reactie van zijn collega's. Volgens hem redde de historicus Blok de officiële situatie, door op te merken dat men met belangstelling geluisterd had maar dat de spreker zich wat Leiden betrof omtrent de toepassing van de door hem voorgestelde methode ter verbetering der rassen geen al te grote illusies moest koesteren. Na de lezing vond er in de senaatskamer een discussie plaats waarbij vooral de theologen hun verontwaardiging uitspraken. Het leukste was de reactie van Snouck Hurgronje. Die nam, volgens Van Calcar, op de hem eigen zakelijke wijze aan het debat deel ‘en maakte den spreker duidelijk, dat een groote wereldreputatie niet het recht geeft een mening te verkondigen over zaken, waarvan hij niet het flauwste benul heeft.’

En ook nu weer, niet alle Leidse hoogleraren waren immuun tegen het racistisch virus. De Leidse medicus H.W. Siemens hield in zijn *Grundzüge der Vererbungslehre. Rassenhygiene und Bevölkerungspolitik* een warm pleidooi voor eugenetiek. Hij riep niet op tot rassenhaat, wel stelde hij vast dat ‘die Nordische Rasse’ tegelijk ‘die begabteste und kulturfähigste’ was en in groot gevaar verkeerde overvleugeld te worden. Ook moesten Curatoren Siemens er in 1934 van afhouden lid te worden van de Deutsche Nationaal-Socialistische Partij, afdeling 's-Gravenhage. Hij was daarmee een van de weinigen die dergelijke sympathieën koesterden. Naast Siemens

zou men de latinist Frederik Muller kunnen noemen en de germanist Jan de Vries. Maar daar bleef het bij. Veel representatiever was de opvatting van het verschijnsel ras zoals die door Snouck Hurgronje in zijn rectorale rede van 1922, over ‘De Islam en het rassenprobleem’ verkondigde en waarin hij de universiteit opriep niet alleen een *presidium libertatis* maar ook een *presidium caritas generis humani* te zijn. Dat was ook de opvatting van Barge.

Het probleem van Barge

En dan zijn we terug bij het probleem dat ik aan de orde stelde. Want ook Barge had dezelfde hoge opvattingen van vorming en universiteit, van de roeping van de geleerden en de waarde van de cultuur en ook hij zag die vorming, die universiteit en die cultuur in ernstige averij. ‘Nog altijd beleven wij een tijd van overweldigende romantiek,’ zei hij in 1920, in een redevoering op zijn eigen geliefde Katwijkse gymnasium. ‘De koele, ijzig trotsche, heidensche geestesfeer, die in opgeblazen zelfgenoegzaamheid de wereldgeschiedenis herleid waande tot met klare zekerheid doorschouwd, wetmatig gebeuren, is met een geweldig gebaar weggevaagd. Niets van al hetgeen positivisme, rationalisme en materialisme ons hautain doceerden en in geveinsde klassieke rust ons voorhielden is er bewaard gebleven en wie in verwatenheid het leven met al zijn bonte verscheidenheid analyseerde en systematiseerde is als op eenmaal voor een chaos geplaatst, die verrassing op verrassing biedt.’ (I, 58)

Vier jaar later, bij het zevende lustrum van Veritas, hield hij de studenten, onder de titel ‘De roeping der jongeren’ voor hoe het materialisme gemeengoed was geworden van de massa, juist op het moment dat het zijn intellectuele fundering verloor.

De geestesstromingen der eeuw, die zonder een eigen cultuur te kunnen voortbrengen toch tot eerbiedafdwingende arbeidsprestaties te

inspireeren wisten en in zooverre aan deze periode een karakteristiek van triomfantelijke bedrijvigheid verleenden, vonden altijd nog een rijken aanhang in de toonaangevende kringen. Het rationalisme, in de dilettantistische school tot een soort van geestelijk epicurisme verworden, telde nog briljante vertegenwoordigers. Het liberalisme beheerste de politiek volledig en saeculariseerde daadwerkelijk al wat men wijsgeerig van zijn bovenantuurlijk en geestelijk aureool ontdaan meende. Darwinisme en theoretisch materialisme leidden de richting van het onderzoek in de laboratoria der natuurwetenschappen en de natuurhistorische methode, a outrance en te onpas, ontluisterde meedoogenloos het gave karakter van zoo menige geestelijke wetenschap. Naturalisme ten slotte en realisme waren als nieuw leven in de ruinen der roemloos gestorven romantiek opgebloeid en slaagden er wonderwel in, de merkwaardige stijlloosheid dezer periode tot systeem te verheffen.

Als men de nadruk legt op “nog”, kan men inderdaad getuigen, dat omtrent 1890 nog alles, waarin de tweede helft der negentiende eeuw hare grootheid gezocht had, overeind stond. Toch waren bij alle uiterlijke schittering de eerste verschijnselen van geestelijke ademnood reeds waarneembaar. Steeds toenemende studie van mystiek en christelijke kunst bracht telkens weer meer naar voren, wat zich aan de rationalistische beschouwingwijze volledig onttrok. Het Socialisme eenerzijds, anderzijds een verlevendiging van het bewustzijn, dat geen vorm van menschelijk handelen, ook de staatkunde niet, zich als een handelen “sui generis” buiten de grondregelen der christelijke levensleer plaatsen kan, bedreigden, zij het ook van verre, de gemakkelijke suprematie der vrijzinnige politiek. In het Darwinisme waren het voortdurend meer de vruchtbare werkhypothese en het handig didactische schema dan de juistheid van den feitelijken inhoud, die waardering vonden, en de officieel bijna algemeen vergode “kracht- en stoftheorie” zou het weldra beleven gaan, dat het stelselmatig trekken van wissels op de natuurwetenschap, wissels, welke deze onmogelijk honoreeren kon, noodzakelijk op een nadrukkelijk vastgesteld “banqueroute

de la science” moest uitloopen. Bij dat al had het uitwendig leven een zekere behaaglijkheid weten te behouden. Heel niet voornaam en bepaald niet stijlvol, had het toch een zekere welgemanierdheid en miste het dat rauwe en brutale, dat tijden van openlijke verwarring pleegt vooraf te gaan, te vergezellen en te volgen. (I, 140)

In forse streken zette Barge het verval neer, zoals dat culmineerde in de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog. ‘In hoe ontstellend snel tempo is toen de chaos aan den dag getreden, waarbij de massa haar vroegere geestelijke leiders voorbij holde en de achtergeblevenen, deels als verlamd en stil van heimwee om verloren zekerheid, deels uit reactie zich werpend op theosofie en spiritisme, ieder contact en iederen invloed op hun al te vurige en al te daadkrachtige en consequente bekeerlingen van weleer waren kwijtgeraakt. Toen is gekomen de lange nacht van rook en bloed en tranen. [...] En wat ons daaruit gebleven is, de stukgeschoten kerken en huizen, de herinnering aan talloze doden, de flarden van zooveel uiteengereten zielen, het wantrouwen, grooter dan ooit, dat alles heeft onweersprekelijk bevestigd wat tevoren bij zooveelen reeds vaststond, dat een samenleving, waaruit deze verschrikking geboren werd, onmogelijk op een grondslag van waarheid en op juiste erkenning van wat zedelijk goed is gegrondvest kon zijn.’ (I, 142)

Door wereldoorlog en economische crisis was er, zo constateerde hij in 1926, een maatschappij ontstaan die zich kenmerkte door gemis aan traditie. ‘De geest der menschen laat zich bovenal immers streelen door de grillige, vaak uitzinnige fantasieën over het nieuwe, het toekomstige, het wonderbare, dat uit den hedendaagschen chaos zal geboren worden en niets liever, niets vuriger schijnt de wereld te verlangen dan voor eens en voor altijd af te rekenen met het verleden. Steeds luidruchtiger maakt een driftig verlangen zich kenbaar naar nieuwe levensvormen, naar een nieuwe maatschappij, naar een nieuwe kunst, in een woord naar een nieuwe cultuur en overal in huisgezin en burgerlijke samenleving in staatkunde,

wetenschap en kunst, overal wordt de traditie verbroken en uitgebannen en het nieuwe, omdat het nieuw is, met gejuich begroet. Van alle kanten wordt ons toegeroepen en verzekerd, dat onze cultuur ten ondergang gedoemd is en sterven gaat en op alle torens en transen staan wachters, verbeidend den nieuwen dag.’ (B I, 149-50)

Maar nog zorgwekkender was de ‘paroxysmale frivoliteit’ die de tijd doortrok. ‘Daar is de algemeene zucht naar verstrooiing en vermaak, des te luidruchtiger zich uitend, waar uitgebreide volkswagen, door belangrijke en verdiende sociale verbeteringen hiertoe in staat gesteld, voor een aanzienlijk deel het eenmaal ten deze van bovenaf gegeven voorbeeld met overtuiging en toewijding willen navolgen en overtreffen.’ (I, 200) Met nadruk vermeldt Barge de toegenomen en aanbeden snelheid van het maatschappelijk verkeer, de emancipatie van de vrouw, het opzettelijk breken met betekenisvolle conventies en de grondige verwisseling van hoofd- en bijzaken, ‘zoals die in het laf gegil der kromgenekte saxofonen van onze hedendaagsche jazzbands op even voortreffelijke, als hart- en oorverscheurende wijze gesymboliseerd wordt.’ (I, 201)

Toch leidde dit alles bij Barge niet tot een vlucht vooruit, tot de omarming van een totalitaire ideologie in wat voor vorm dan ook, en het bracht hem er al helemaal niet toe de racistische elementen van die ideologie te accepteren. Het tegendeel was het geval. Wie de bijdrage leest die Barge leverde aan het door de Amsterdamse hoogleraar in de sociologie, S.R. Steinmetz samengestelde boek, *De rassen der menschheid* ziet hoe hier alles wat bij de oosterburen door Günther en anderen beweerd werd, elke grond ontzegd krijgt. Dat begint al bij het begin waar Barge stelt dat over de identificatie van bepaalde lichamelijke met bepaalde geestelijke kenmerken strikt onvoldoende onderzoek gedaan is en al helemaal geen onderzoek dat de vele voetangels en klemmen zoals de invloed van geografie, economie en geschiedenis ernstig nam. Nadrukkelijk haalt Barge ras en volk uit elkaar. Hij bespreekt de verregaande vermenging van het Europese ras en stelt dat de Joden, ik citeer, ‘als geheel genomen geen ras kunnen heeten in den zin,

waarin wij de boven besproken onderdelen van het europide hoofdras een ras hebben genoemd.’ Zijn hele voorstelling getuigt al in de jaren dertig van fundamentele kritiek op de nationaal-socialistische rassenleer. Hoe valt dit te verklaren?

Barge’s visie

Wie een beeld van Barge wil oproepen moet beginnen bij zijn katholicisme. ‘Kennen wij niet van jongsaf den stillen luister van het door blauwen wierook omwolkte kaarslicht, den blijden klank van het simpele Ave Maria,’ zo vroeg hij zich af in Nijmegen in 1921, in een rede bij het eerste lustrum van de Katholieke Jonge Werkgevers. Het Gloria der engelen in de kerstnacht, het Magnificat op de morgen voor Pasen brachten hem diepe ontroering, het Credo en Te Deum vervulden hem altoos met nieuwe moed. (I, 76) Die ‘jeunesse catholique’ was niet alleen een kerkse maar ook een schoolse zaak. Barge ontving zijn gymnasiumopleiding op het befaamde internaat van de jezuiten in Katwijk en toen hij twintig jaar na dato gevraagd werd op de feestdag van Maria Onbevlekt Ontvangen iets te zeggen, jubelde hij: ‘Neen, Katwijk, dat is niet de gebrandschilderde glazen en de in koper gedreven Kruisweg van Uwe kapel, dat is niet de blijde ernst van Uwe studies en de luidruchtige jool van Uwe spelen. [...] Neen, Katwijk is meer. Katwijk is hooger, Katwijk is edeler, Katwijk, dat is een idee.’ (I, 71)

Dit is daarom van belang, omdat Barge in staat bleek, om de schoonheid van katholicisme te verbinden met de waarheid van de wetenschap en de liefde voor zijn land. Wellicht werd hij hierin geïnspireerd door de katholieke denker Jacques Maritain, die ook in Nederland in het interbellum grote invloed had. Maar waarschijnlijker is het dat we hier te maken hebben met een specifiek Nederlandse variant van het *Bildungsgut*. Iemand als Huizinga, met een heel andere, doopsgezinde achtergrond, legde precies hetzelfde verband en op precies dezelfde manier.

De kernachtige samenvatting ervan trof Barge aan op de grafombe van Pasteur (II, 652, zie ook I, 135):

Heureux celui qui porte en soi
Un Dieu, un ideal de beaute,
Et qui lui obeit.
Ideal de l'art
Ideal de la science
Ideal de la patrie
Ideal des vertus de l'Evangile.

Vanaf zijn jongste jaren was voor Barge de combinatie van ethiek en esthetiek bepalend voor zijn denken. In zijn toespraak bij het tweede lustrum in 1906 als praeses van de Amsterdamse studentenvereniging 'Sanctus Thomas Aquinas', zei hij: 'Wij weten in ons de onstoffelijkheid, die lezen kan wat geschreven is door den Eeuwigen Geest: de waarheid, het goede, de schoonheid.' (I, 9) Je zou dit de wapenspreuk kunnen noemen van een hele generatie en zeker niet alleen katholieke jonge intellectuelen, een geloofs- zowel als een wetenschappelijk beginsel en voor alles een beginsel dat de schone samenhang van alle dingen tot eer van de schepper beleet.

Die schone samenhang, dat organiek van gegroeide eenheid en schoonheid was misschien wel wat die generatie het innigste bond en terugvond in de gothische bouwkunst die ook Huizinga tot voorbeeld diende van een nieuw artistiek ideaal. De Notre Dame te Parijs ontlokte de jonge medische student Barge de volgende ontboezeming: 'Dit streng logische in de grondgedachte wekt aanstonds sympathie; eerstens wijl, algemeen gesproken, oprechtheid nog deugd heet in alles, in de kunst niet het minst, maar ook omdat hier de doorvoering ervan tot symbool werd van de verhouding tusschen het schoone en de waarheid, die, in strengen eenvoud geground, rust brengt van zekerheid en daarmee de ware vrijheid geeft aan schouwend genot.' (I, 12)

‘De groote kunst van het leven,’ zei hij in 1920 tot katholieke studenten in een toespraak over ‘de beteekenis van het beroep’, ‘is nu eenmaal het samenbinden van de vaak bonte verscheidenheid onzer daden tot een stijlvol geheel, dat in de evenwichtige groepeerings van al zijne onderdeelen, de leidende gedachte die ons bezielt, te manifesteren weet.’ (I, 30) Die levenskunst was vooral een sociale kunst. Elk beroep legde de uitvoerend ervaar van bijzondere plichten op jegens de gemeenschap. ‘Dit geldt voor ieder individu, omdat ieders arbeid tot de harmonische functie van het geheel heeft bij te dragen, maar toch op zeer bijzondere wijze voor U. Want wel is het levensbeginsel, dat de Christelijke maatschappij bezielt, het levensbeginsel ook van elk harer samenstellende elementen, maar de zoo verschillende wijze, waarop dit beginsel in den specifiemen arbeid der onderscheiden groepen tot uiting komt, maakt het noodzakelijk, dat deze uitingen zoodanig organisch onderling zijn verbonden, dat zij tezamen de evenredige weerspiegeling van het volledige beginsel geven. Deze bijzondere zorg voor de harmonie van het geheel is op de allereerste plaats toevertrouwd aan ons intellectueelen. Meer dan op andere groepen in het maatschappelijk verband rust op ons de verantwoordelijkheid voor den ontwikkelingsgang der maatschappij als organische eenheid, en ook hieruit komen bij de uitoefening van ons beroep bijzondere plichten voort.’ (I, 37)

Moeiteloos verbond Barge deze collectieve ethiek met het individualistische vormingsideaal van de *Bildung*. ‘Het moge paradoxaal klinken,’ zei hij in een opmerkelijke rede voor de katholieke jonge werkgevers in 1921, ‘doch de eerste en voornaamste sociale plicht is de zorg voor zoo hoog mogelijken opbloei van het eigen leven, van de eigen persoonlijkheid. Wat in ons aller diepste wezen aan groot vermogen in de natuurlijke en bovennatuurlijke orde door den Schepper is neergelegd, dat naar zijn aard en overeenkomstig tijd en omstandigheden, waarin wij geplaatst zijn, in de levende werkelijkheid te doen overgaan; wat in ons besloten ligt aan gaven van verstand en hart te ontwikkelen en te gebruiken; in een woord de bewuste vorming van onze persoonlijkheid naar de ideale

conceptie God's, naar het beeld, dat Hij zich van onze ideale wezensvolkomenheid heeft gevormd, ziedaar hetgeen wij aanvaarden moeten als het allereerste en bovenal noodzakelijke in dit leven, ook wanneer we het in het bijzonder van de maatschappelijke zijde bezien.' (I, 81)

In een beschouwing over 'katholicisme en cultuur' van 1935 heeft hij deze gedachte van 'zelfcultuur' zoals hij het noemde nader uiteengezet. 'Het diepste wezen der cultuur,' zei hij daar, 'is zelfcultuur, de zelfcultuur, die gegrond is in de overtuiging, dat de mensch met vrucht kan werken aan zichzelf.' Dat wilde zeggen, 'dat hij zichzelf kiest als voorwerp van zijn handelen en zich daarbij richten wil naar een redelijk gekend, zedelijk als goed erkend doel'. 'De rede als kenbron van waar, goed en schoon heeft het [katholieke denken] te allen tijde gehandhaafd en verdedigd.' Dit is dus geen rationalisme en geen individualisme en al helemaal geen liberalisme. Het is wat hij noemt 'sacro-egoïsme', het is de opbouw van een harmonieuze persoonlijkheid teneinde die in dienst te stellen van een harmonieuze maatschappij. 'En herhaalt men thans de vraag, in welke verhouding het Katholicisme naar zijn wezen staat tot het begrip "cultuur", dan zou ik willen antwoorden, dat het Katholicisme het meest volledige en meest omvattende cultuurprogram is, dat zich denken laat: een waarlijk volmaakt humanisme.' (II, 377-386)

Samen, het individualistische vormingsideaal en de collectieve katholieke ethiek, vormden ze de organische samenhang en eenheid waarnaar Barge op zoek was en die hij onvermoeibaar zijn wisselend gehoor voorhield. 'Alleen dan, wanneer gij op deze wijze Uw leven tot in onderdelen georiënteerd hebt in de jaren, die gij thans doorleeft, zult gij de volle waarde leren kennen van Uw persoonlijke overtuiging voor het aanwijzen van de richting, waarin gij de nieuwe wereld te zoeken hebt. Alleen dan, als gij de ontzaglijke synthetische betekenis van Uw Katholiek geloof voor het persoonlijk leven, aan Uw eigen ik, aan eigen lijden en strijden zult ervaren hebben, alleen dan zult gij de innerlijke zekerheid

verwerven, dat ditzelfde geloof ook het vermogen heeft een gansche samenleving uit een chaotische verwording op te heffen en het aanzijn te schenken aan een nieuwe wereld, waarin harmonische en evenwichtige verschijningsvormen alle phantasmata onzer gebrekkige verbeelding te boven gaat.’ (I, 146-7)

De wetenschap was daarin een onvervreemdbaar onderdeel. Het grondbeginsel van wetenschap was voor Barge namelijk de samenhang van alle wetenschappen samen en het oogmerk van wetenschappelijk denken in zijn maatschappelijke context. ‘De alleen-natuurwetenschappelijke mensch is een abstractie en bestaat als zodanig niet in de realiteit. De geest streeft van nature naar synthese en heel de totaliteitsgedachte van het Katholicisme in haar streven naar synthese rond God als “een en eenig middelpunt” is niet anders dan een verheffen, een adelen van deze natuur.’ Vandaar ook zijn kritiek op de natuurwetenschap als louter autonoom gegeven, als ‘iets in zich zelf beslotens, aan niets en niemand dan aan zichzelf rekenschap schuldig. Maritain beschrijft ons met bewogenheid dit proces als “le drame epistemologique du notre temps” en het is uiterst leerzaam zich in de voltrekking daarvan, vooral in de 18 en 19^e eeuw, te verdiepen.’ (I, 352)

Het ideaal dat Barge tegenover deze problematiek stelde, zijn breed-culturele en maatschappelijke visie, was een elitair ideaal en Barge was zich daar bewust van. ‘Die diepere beschaving is nu eenmaal niet iets, dat met massa-organisatie te verwerven is.’ Alleen persoonlijke vorming, de combinatie van intellect en esthetische zin bij de beoefening van wetenschap en kunst, het opgroeien in een artistieke en wetenschappelijke sfeer zoals de universiteit die fourneerde en de omgang met personen met een veelzijdige intellectuele belangstelling, verschafte toegang tot die brede cultuur. (I, 169)

Maar dat impliceerde niet dat hij en zijn universitaire collega’s, zoals de Duitse professoren wel deden, zich opsloten in een hautain isolement. Ze probeerden juist hun beschavingsideaal te vertalen naar de belangrijkste collectiviteiten die ze kenden, hun land, hun universiteit, hun wetenschap.

Voor de leerlingen van zijn oude gymnasium te Katwijk beled Barge zijn dienstbaarheid aan wat hij noemde ‘de bodem, de taal, de vrijheid van het land’: ‘Goddank kunnen wij, bewoners der lage landen bij de zee, deze dienstbaarheid betuigen in een geest van oprechte, warme liefde, want nog altoos mogen en kunnen wij instemmen met de dichtregelen van onzen Thijm, die in den achtergevel van het Rijksmuseum der hoofdstad te lezen staan:

Van Holland's heerlijkheid in 't vroegst en jongst verleden
Schiet rijke straal bij straal door deze muren heen.
Geen nabuur, die ons ooit 't geschiedboek heeft ontstreen,
Die van een glorie tuigt, ongeevenaard tot heden.
Van deze kleene plek, dit Oost- en Westerslib
Werd aan Euroop en d'aard weleer de wet gegeven
Schijnt naast der vaad'ren zon, ons licht een vonk. Die stip
Op zijn azuren grond, trilt nog van gloed en leven.

(I, 62; twee jaar later gebruikte hij hetzelfde citaat, nu nog meer in katholieke context geplaatst (I, 94-5)

De Leidse universiteit belichaamde voor hem ook de vaderlandse geschiedenis bij uitstek. Zonder uit het oog te willen verliezen dat het hier oorspronkelijk ging om een bolwerk van protestantisme waarin voor katholieken ‘maar noode arbeidsveld gegund was’, zonder te willen verhullen dat het nu bovendien een liberaal bolwerk was, dat ook niet gezegd kon zijn een gastvrije grond voor het katholiek reveil te bieden, nochtans hield Barge staande ‘dat het ook voor den Katholiek alsnog een onschatbaar voorrecht blijft den voet te kunnen zetten op dezen bij uitstek vaderlandschen grond, vanwaar zoo dikwerf onze nationale roem tot in verre deelen der wereld werd uitgedragen.’ (I, 123-4)

Barge zei dit in 1922, in een toespraak tot de studenten van de Leidse katholieke studentenvereniging Sanctus Augustinus. Hij was daarin

overigens niet zonder kritiek. ‘Ik weet wel,’ zei hij over de Leidse universiteit, ‘dat zij, zoo goed als de meeste der moderne universiteiten, wijsgeerige oriëntering in hare zoo veelzijdige specialisatie mist. Ik weet, dat zij hierom met reden veeleer een chaos, dan een waarachtige “universitas scientiarum” genoemd moet worden.’ (I, 125) Toch hield hij eraan vast dat de universiteit zo’n ‘universitas scientiarum’ kon en moest zijn en als rector magnificus schetste hij er de emotionele contouren van, toen hij in 1937 de novitii van het Leids Studentencorps toesprak. Hij wilde in die toespraak de vraag beantwoorden waartoe die jonge studenten naar Leiden gekomen waren. Zijn antwoord was niet om te studeren, maar om te leren studeren en die kennis was niet in eerste of belangrijke mate gericht op louter wetenschap of beroepsuitoefening, hoe belangrijk ook, maar kende een hoger einddoel. ‘Respice finem,’ hield hij zijn gehoor voor, ziet naar het einddoelen dat einddoel was een ideaal. Hij wenste de studenten vooral geestdrift toe. ‘Voor mij is geestdrift bovenal die constante, die ononderbroken gesteldheid des gemoeds, welke voortkomt uit de aanschouwing van een hoog boven de wisselvalligheden van het leven verheven goed; uit aanschouwing van een schoonheid, die door haren aard het diepste wezen onzer natuur tot zich trekt en al wat er aan latente kracht in ons besloten is, tot den langen moeizamen strijd om het bezit ervan te activeeren weet.’ (II, 492)

Hij wenste hen toe arbeidzaamheid en vriendschap, en bovenal ridderlijkheid. ‘Er is, in de periode die wij beleven, voor ridderlijkheid nog wel plaats, ook als men de bloedige slagvelden en de rookende puinhopen ontwijkt. En het is weer bij voorkeur het studentenleven, waarin deze deugd zoo gemakkelijk kan bloeien en als zij tot wasdom komt, van zoo groote beteekenis kan zijn voor heel de samenleving. [...] Daarom aanstaande studenten, leert ridderlijk zijn voor de zaak, die gij voorstaat, ridderlijk ook jegens hen, die met U streven en vaak harder, opofferender, succesvoller werken dan gij, en respecteert bovenal elkanders persoonlijkheid, het meest

eigene, meest onvervreembare van elks bezit.’ (II, 496) Als iemand zou beweren dat Huizinga dit gezegd had, zou ik het meteen geloven.

De theorie van zijn eigen vak sloot hier harmonieus op aan. Die theorie werd door Barge ondergebracht in de rede die hij hield als voorzitter van de Vereeniging tot bevordering van de beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland. Hij stelt daarin met tevredenheid vast dat de grote theorieën van de negentiende eeuw, ‘de hem eens in vervoering brengende denkbeelden, die den sluier aller werelddraadsels heetten op te lossen’, verdampt waren en dat slechts een klemtoon op nauwkeurig onderzoek resteerde. Darwinisme en stamboomconstructies, ze waren verdwenen als sneeuw voor de zon, causaliteit was vervangen door finaliteit, materialisme door vitalisme. Het bracht hem in alles Goethe in herinnering waar deze dichtte: ‘Da hält er die Theile in seiner Hand/Fehlt aber das geistige Band.’ (I, 203)

Waar Barge overigens tegelijk voor waarschuwde was een doorslaan naar het tegenovergestelde, naar ‘een beroep op het ongekende en geheimzinnige’. In deze reeks van rede die samen een volledige ontwikkelingsgeschiedenis van het biologische denken van de negentiende en vroeg twintigste eeuw bevatten – celtheorie en celpathologie, weefselleer en orgaanbouw komen aan de orde, vergelijkende anatomie – beklemtoont hij de noodzaak naast de cel ook het organisme, naast de vorm ook de functie, naast de preformatie ook de epigenese in beeld diende te blijven. En zo werden zijn lezingen evenzovele pleidooien voor evenwicht. Zo werd zijn wetenschap een variant van zijn maatschappelijke opvatting.

Deze theoretische klemtoon was tegelijk de pendant van zijn grote wetenschapshistorische belangstelling. Die kwam tot uiting in artikelen als ‘Het nakroost van Boerhaave’, gepubliceerd in het Leidse lustrumboek van 1925, *Pallas Leidensis*, ‘De Leidsche anatomie herdacht’, een toespraak gehouden bij de opening van het Anatomisch Laboratorium in 1927, *Het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche universiteit in de achttiende eeuw* van 1934, *De oudste inventaris der oudste Academische Anatomie in*

Nederland, uit hetzelfde jaar en zijn herdenkingsrede uit 1937, ‘De Stichting van het Academisch klinisch onderwijs voor 300 jaren’.

Al deze activiteiten kwamen bij elkaar in de drie voordrachten die Barge op 11, 18 en 25 maart 1935 hield onder de gemeenschappelijke titel ‘Wat is het leven?’ en waarin hij achtereenvolgens de thema’s ‘Leven en stof’, ‘Leven en doelmatigheid’ en ‘Leven en “gestalte”’ aan de orde stelde. Deze colleges werden gegeven in het kader van een opmerkelijk initiatief om meer eenheid en verband in het universitair onderwijs aan te brengen. In 1918 werd, met steun van het LUF, de *Leidsche Vereeniging van Wetenschappelijke Voordrachten* opgericht. Dit initiatief kan beschouwd worden als de directe voorloper van ons *Studium Generale*. De bedoeling was te komen tot collegereeksen die de grondslagen van de verschillende vakgebieden behandelden, en de algemene culturele inbedding van de wetenschap. Daarnaast wilde men een zogenaamde ‘middengroep’ instellen, een collectief van talentvolle en bereidwillige doctoraalstudenten, dat het trait d’union zou vormen tussen de wetenschappelijke staf en de jongere studenten.

Het zijn deze gedachten en initiatieven die althans mij een bevredigende verklaring geven voor het grote verschil in reactie op de cultuurcrisis tussen de Nederlandse en de Duitse professoren. Ik denk dat hier in Nederland met veel groter trouw en inzet vastgehouden werd aan het *Bildungsideal* zoals dat in Duitsland in de negentiende eeuw werd geformuleerd. Juist omdat de Nederlandse professoren aan dat Duitse ideaal vasthielden, bleven ze bewaard voor het afglijden naar totalitaire ideeën van hun Duitse collega’s. Daarom behielden ze hun kritische houding ten opzichte van de pseudowetenschap die daaraan ten grondslag lag. En Barge leverde daarvan met zijn even kritische als dappere colleges van 1940, waarin hij aantoonde dat het arische ras een fictie was, het overtuigende bewijs.

Literatuur:

Alle citaten van Barge zijn afkomstig uit de mooie verzameling van lezingen, toespraken en artikelen die zijn kinderen hem ter gelegenheid van zijn 25-jarig professoraat wilden aanbieden, maar dat de facto bij zijn afscheid vijf jaar later uitkwam: *Prof. Dr. J.A.J. Barge 7 mei 1919 – Leiden – 1944*.

Verder:

W. Otterspeer, *Huizinga voor de afgrond. Het indicent-Von Leers aan de Leidse universiteit in 1933* (Utrecht 1984)

W. Otterspeer, *Een welbestierd budget. Honderd jaar Leids Universiteits-Fonds 1890-1990* (Leiden 1990)

Verschenen in de serie "Barge's Anthropologica"

Janssen, H.A.M. and G.J.R. Maat

Kanunniken begraven in de Stiftskapel van de Sint Servaas te Maastricht, 1070-1521 na Chr. Een paleopathologisch onderzoek. 2de druk. Leiden, Barge's Anthropologica 1: 1-40, 1998. ISBN: 90-806456-5-6.

Onisto, N., Maat, G.J.R. and E.J. Bult

Human remains from the infirmary "Oude en Nieuwe gasthuis" of the City of Delft in The Netherlands 1265-1652 AD. Leiden, Barge's Anthropologica 2: 1-43, 1998.

Lonnée, H.A. and G.J.R. Maat

Inhumations in a Roman cemetery at Valkenburg-Marktveld (Zuid-Holland) in The Netherlands. Leiden, Barge's Anthropologica 3: 1-50, 1998.

Maat, G.J.R. and J.-J. Verlaan

The search for Willem Barentsz. Report on the International Nova Zemle Expedition 1998. 2nd print. Leiden, Barge's Anthropologia 4: 1-22, 2001. ISBN: 90-806456-1-3.

Janssen, H.A.M. and G.J.R. Maat

Canons buried in the "Stiftskapel" of the Saint Servaas Basilica at Maastricht, 1070-1521 AD. A paleopathological study. 2nd edition. Leiden, Barge's Anthropologica 5: 1-40, 1999.

Maat, G.J.R. and R.W. Mastwijk

Manual for the Physical Anthropological Report. 5th edition. Leiden, Barge's Anthropologica 6: 1-50, 2005. ISBN: 90-806456-2-1.

Maat, G.J.R., van den Bos, R.P.M. and M.J. Aarents

Manual for the preparation of ground sections for the microscopy of bone tissue. 3rd print. Leiden, Barge's Anthropologica 7: 1-18, 2006. ISBN: 90-806456-6-4.

Maat, G.J.R., Mastwijk, R.W. and M.A. Jonker

Citizens buried in the 'Sint Janskerkhof' of the 'Sint Jans' cathedral of 's-Hertogenbosch in The Netherlands, ca. 1450 and 1830-1858 AD. Leiden, Barge's Anthropologica 8: 1-62, 2002. ISBN: 90-806456-3-X.

Van den Bos, R.P.M. and G.J.R. Maat

Cremated remains from a Roman burial site in Tiel-Passewaaij (Gelderland). Leiden, Barge's Anthropologica 9: 1-37, 2002. ISBN: 90-806456-4-8.

Maat, G.J.R., Aarents and N.J.D. Nagelkerke

Age prediction from bone replacement. Remodeling of circumferential bone tissue in the anterior cortex of the femoral shaft of the present Dutch population. 2nd print. Leiden, Barge's Anthropologica 10: 1-44, 2005. ISBN: 90-806456-7-2.

Rijpma, F.E. and G.J.R. Maat

A physical anthropological research of the beguines of Breda, 1267 to 1530 AD. Leiden, Barge's Anthropologica 11: 1-44, 2005. ISBN: 90-806456-7-2 .